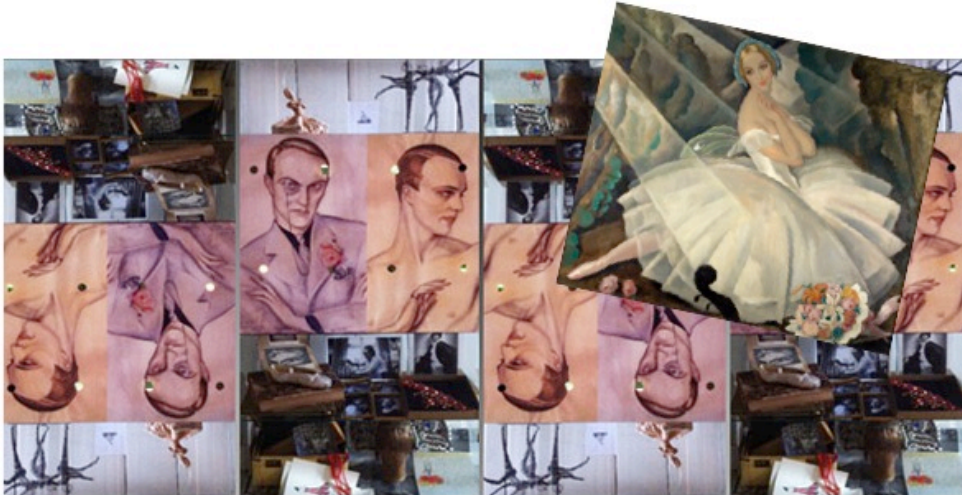

Dag Heede

Genre og køn – Lili Elbe: *Fra Mand til Kvinde*

Redaktionel forbemærkning

Et hovedværk i Teatermuseet i Hofteatrets omfattende malerisamling er Gerda Wegeners store portrætmaleri af Ulla Poulsen Skou som sylfide i balletten *Chopiniana* (Paris 1927). Maleriet hænger normalt i museets café, men udgør i 2015-2016 et hovedværk i en særudstilling om Gerda Wegener på ARKEN – Museum for Moderne Kunst. Udstillingen flyttes efterfølgende til Sverige. Maleriet er også omdrejningspunkt for den Oscar-nominerede film *The Danish Girl*, som havde premiere i danske biografer primo februar 2016.

The Danish Girl fortæller historien om Gerda Wegeners mand, Einar Wegeners liv og skæbne og transformation til Lili Elbe gennem verdens første kønsskifteoperationer. Filmen tager bl.a. udgangspunkt i Lili Elbes memoirer eller litterære bekendelser: *Fra Mand til Kvinde*, der udkom umiddelbart efter Lili Elbes tidlige død i 1931. Både film og bogen bag er omdiskuteret på flere forskellige måder.

I [webtekst22](#) tolker **Dag Heede**, forfatter og lektor ved Syddansk Universitet, *Fra Mand til Kvinde* og diskuterer de seksualhistoriske og kulturhistoriske perspektiver, der ligger gemt i bog og tid, og som rykker i også de nutidige konventioner og forståelser af hvad transsexualitet er og medfører, og hvad køn og kunst gør ved hinanden.

Genre og køn – Lili Elbe: *Fra Mand til Kvinde*¹

I 1994 udgav Annegret Heitmann et omfattende studie af så godt som samtlige trykte danske selvbiografier skrevet af kvinder under titlen *Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik*. På baggrund af det store materiale, der dækker tre århundreder, konkluderer hun, at kvinder i deres selvbiografier ikke skriver væsentligt anderledes end mænd. I modsætning til amerikanske firserfeminister, der hævdede, at kvindelige selvbiografier især kredser om de såkaldt nære ting: husholdning og madlavning, mand og børn, påviser Heitmann, at genren groft sagt synes stærkere end kønnet.

Der er med andre ord en række faste regler, strukturer og tematikker, som selvbiografigenren tilsyneladende dikterer, og dem følger skribenterne så uanset køn.

Jeg vil her prøve at vende tingene lidt på hovedet og ikke spørge, om kønnet påvirker genren, men om genren påvirker, ja, måske endda skaber kønnet. Med en postfeministisk teorihorisont og kun en enkelt selvbiografi som materiale kan det synes en noget letkøbt smutvej til at opponere mod Heitmanns monumentale projekt, men jeg vil søge at demonstrere, hvordan en mere dynamisk og performativ opfattelse af både begreberne køn og genre som processer snarere end essenser, kan åbne for nye spørgsmål omkring forholdet mellem dem.

Das ewig weibliche – anno 1931

Lili Elbes memoirer *Fra Mand til Kvinde* er en bemærkelsesværdig og usædvanlig tekst. Først og fremmest er forfatteren en af verdenshistoriens første operativt transseksuelle og hendes (hans) historie har klart sensationspræg.

Lili Elbes skæbne vakte stor national og international opsigt, og hendes bog, der udkom posthumt efter forfatterens tidlige død i 1931, blev straks trykt i adskillige oplag og oversat til engelsk i 1933. Og den har beholdt sin status som ”transseksuel bibel”.² Den blev genudgivet på dansk i 1988, og i USA dannede hi-

historien udgangspunkt for en bestsellerroman, *The Danish Girl* fra 2000 af den da unge forfatter David Ebershoff. Og det er netop Ebershoffs roman, der danner grundlag for filmen af samme navn fra 2015 – med dansk premiere i februar 2016.

Lili Elbes memoirer *Fra Mand til Kvinde* er som tekst betragtet imidlertid også interessant af andre grunde end de seksualitetshistoriske og som menneskeligt dokudrama.

Jeg skal her forsøge at læse den først og fremmest som netop tekst, og se på, hvad den gør, snarere end hvad den siger eller beretter om. Med andre ord vil jeg belyse tekstens performative karakter. Det er min tese, at det den gør er ”kvinde”.

Lili Elbes ’bekendelser’ er således ikke kun et skriftemål om en enestående og usædvanlig begivenhed for en enestående og usædvanlig person: nemlig ’befrielsen’ af en kvinde, der deler krop med en mand, hvor manden ofrer sig for kvinden. Teksten er tillige et stort argument for, at Lili Elbe er kvinde, den fungerer som en slags bevismateriale for Lilis femininitet. Den er på en gang dåbsattest, testamente, bekendelse, kærlighedsroman og kvindelighedsdokumentation: ’kun en kvinde kan skrive således’, synes det underliggende budskab at lyde.

Alt i teksten – opbygning, form, sprogbrug, stilniveauer – signalerer således femininitet. Bogen fortæller ikke kun om Lili som kvinde, den er i sig selv en lang fremførelse af denne femininitet. Skriften er således også en lang kønslig performance, en fremstilling af ”det kvindelige”. Ligesom ”Lili” skifter håndskrift efter den indledende operation, således er hele skriften en fremkaldelse af kvindelighed, en konstant påberåbelse og manifestation af Lilis køn.

Måske eksisterer der ikke en særlig, biologisk funderet kvindeskrift (sådan som det var på mode at diskutere i postfeministiske litteraturkredse især i 1980’erne), men *Lili Elbes Bekendelser* er en type tekst, der som intention søger at signalere femininitet i såvel form som indhold. ”Hendes” tekst er måske ikke et autentisk kropsligt udtryk for ”kvinde”, men den kan gennem sine hyperboler fortælle os – som i et troldspejl måske – noget om konstruktionen af ”das ewig weibliche” anno 1930.

Netop på grund af sin ufrivilligt karikerede form er teksten et vigtigt dokument i den moderne kvindeligheds konstruktionshistorie. Gennem sine overdrivelser og ultrafeminiseringer kan den måske pege på kønnets generelle situative og performative karakter. Lili Elbe forestiller – og udstiller – med andre ord at være den perfekte kvinde. Hun fremstiller løbende – og på måske i vores øjne desperat vis – sit køn. En proces, der ifølge den amerikanske kønsfilosof Judith Butler er en i sidste ende illusorisk og skrøbelig bestræbelse for alle mennesker, da kønnet er en ikke-eksisterende idealitet, der forgæves forsøges reproduceret i bevægelser, som i sidste ende er dømt til at mislykkes.³ Ingen kan nemlig præsentere den perfekte mand eller den perfekte kvinde, vi er alle mere eller mindre mislykkede kopier af en original, der viser sig slet ikke at eksistere. Måske ligesom den rene genre.

Et kunstnerlune

Men lad os starte med begyndelsen. Tekstens usædvanlige ophavsmand/kvinde er som nævnt den danske maler Einar Wegener (1885-1931), der i foråret og sommeren 1930 underkastede sig en række operationer i Berlin og Dresden under den tyske overlæge, Professor Kurt Warnekros' ledelse.

I dette forløb fjernedes 'manden' – der i teksten omtales som Andreas Sparre – i det fælles legeme, og "Lili" fødes/genfødes bl.a. ved hjælp af transplantation af kønskirtler fra en ung kvinde. Efternavnet Elbe antager Lili i taknemmelighed mod den by, der betegnes som hendes fødested: Dresden og mod lægen, der i bogen omdøbes til det mere messiansk klingende Professor Kreutz.

Imidlertid er "Lili" ikke ganske ukendt for bogens læsere før kønsskifteoperationen. Teksten fortæller grundigt, at "hun" starter som et transvestitisk påfund, et kunstnerlune i et komplekst spil mellem kunstnerægteparret Einar og Gerda Wegener (i bogen døbt Grete Sparre). Grete er i færd med at male et portræt af en kendt dansk skuespillerinde. Da denne imidlertid bliver forsinket fra en aftale, ifører Andreas sig hendes klæder og bliver stand-in for kvinden, helt præcis hendes ben. Da skuespillerinden dukker op, begejstres hun over den forklædte mand, der 'døbes' i frugt og vin.

Dette er begyndelsen til "Lili", der fra tid til anden dukker op i Sparre-hjemmet, både i København og i Paris, hvor de to (tre) bosætter sig en årrække. Andreas (Einar), Gretes (Gerdas) og Lilis relation fremstår faktisk som en form for ikke-erotisk trekantforhold, hvor Lili er Gretes bedsteveninde og fortrolige, og hun 'bliver' i stadig længere tid.

Lili er imidlertid i mere end en forstand et produkt af Einar og Gretes fælles bestræbelser. Som hun gjorde sin debut i verden som stand-in for en skuespillerinde (måske en fremstiller af femininitet i sin reneste form), hvis portræt Grete malede, vedbliver hun at fungere som model for Gretes kunst, som hun således er både et bogstaveligt produkt af og måske sågar en forudsætning for: "Lili var blevet Gretes Yndlingsmodel. Hendes slanke Alfeskikkelse vandrede gennem alle Gretes bedste Arbejder ... Hun var allerede blevet en Type, en moderne Kvindetype, skabt af en Kunstners Fantasi ... som alt nyt her paa Jorden" (13). Teksten antyder, at det moderne kvindetype i helt konkret forstand er et kunstprodukt, såvel kunstnerisk som 'kunstig'. Skabelsen af "Lili" bliver den konkrete forudsætning for Gretes kunstneriske og materielle succes og for parrets flytning til Paris:

Jeg ved ikke, om det var et Tilfælde, men de Billeder, hvortil Lili havde staaet Model, gjorde mest Lykke. Og Gretes Ry voksede ... En Dag fik hun en Indbydelse til at udstille sine Lili-Billeder i Paris. / Det var den direkte Anledning til, at vi alle tre, Grete, Lili og jeg, bosatte os i Paris. (46)

Lili fremstilles som en slags maskot for Sparre-ægteparret. Hun forbliver imidlertid ikke en hemmelighed mellem Andreas og Grete. Både i Paris og under ferieophold ved Loire-floden optræder Lili ved flere lejligheder, først karneval, senere velgørenhedsforestillinger og baller.

Teksten beskriver, hvordan "Lili" fungerer som erotisk dynamo, ombejlet af flere mænd, hvoraf en sågar frier til hende. Størst betydning får dog forholdet til den fælles ven, Claude Lejeune, der kender Lilis baggrund, og forbliver trofast bejler før, under og efter kønsskifteoperationen, hvor han til sidst frier til hende⁴.

Lili føler sig imidlertid på dette tidspunkt endnu ikke voksen til at indgå ægteskab, også fordi hendes hjerte er bundet til Professor Kreutz og Frauenklinik i Dresden, hvor hun blev til – og hvor hun kom til at ende sine dage på grund af en blærelidelse et år efter den sidste operation.

Den triviallitterære genre

Skønt teksten selv angiver genrebetegnelsen ”bekendelser”, er den stærkt litterariseret. *Fra Mand til Kvinde* bærer klare præg af kunstnerisk bearbejdning snarere end bestræbelser på at bekende en række begivenheder. Lilis memoirer præges af en sofistikeret kronologisk struktur, en effektiv anvendelse af retarding og raffung (stigninger og sænkninger af fortælletempoet), flash back-effekter dramatiseringer, sceniske og farvemættede beskrivelser og især dygtig brug af suspense-effekter. *Lili Elbes Bekendelser* er i høj grad en skabende kunstners værk, en kunstner, der effektivt arrangerer begivenheder og scener i ordmalerier. Teksten begynder med en scenisk beskrivelse:

Paris. Quartier Latin. En Aften i Februar 1930. I en stille Gade med fornemme Palæer – en lille Restaurant. / Værten, Francois, er Sicilianer og udskænker sit Hjemlands glødende Vine. En lille Kreds af Udlændinge, af hvilke de fleste er Kunstnere, er hans Stamgæster. / Til dem hører Andreas og Grete Sparre, et dansk Malerpar, og deres italienske Ven, Ernesto Rossini med hans elegante, franske Hustru, Fru Elena. (7)

Indledningen rummer tekstens gennemgående high society-markører, dens diskrete markering af luksus og elegance, og den er tillige repræsentativ for tekstens form. Den peger med sit enkle sprogbrug, sine mange klicheer og sit stereotype kønsunivers på, hvilken genre bekendelserne skriver sig op ad: ugebladsromanen. Replikkerne er som taget ud af en Morten Korch-roman, og miljøet er et tuttenuttet univers med næsten lutter pastelfarver. I sit valg af ultrafeminin genre har Lili valgt det mest eksklusivt kvindelige medium: damebladet.

Der er ingen tvivl om, at dette genrevalg er bevidst. I et brev til en dansk ven i Berlin, forfatteren Poul Knudsen, der i bogen har navnet Niels Hvide, forklarer Lili, hvorfor bogen ikke er en traditionel, fast ordnet og homogen levnedsskildring:

Saa er jeg tilmed bange for, at den anden Form skulde tyngte Bogen, og jeg ønsker netop at faa frem, at jeg er koket, sorgløs, overfladisk og pjanket – og det har været mig om at faa frem, at hvad der er af kunstnerisk, af Livsvisdom og alvorlig mandig Viden, kommer fra Andreas, der var Kunstner og et honnet Mandfolk, mens min Indsats er en vis letbenet og tøsset Filosofi. (Du ser, det er i Virkeligheden en Nedskrivning af Aktiverne).⁵

Når Lili Elbe med vold og magt vil fremstå som ualvorlig, letbenet og overfladisk – og klart som menneskeligt, etisk og kunstnerisk af langt mindre værdi og lødighed end Andreas Sparre – er det forståeligt, at hun fremstiller sin historie som en ugebladsroman i et pastelunivers fyldt med turistklichéer. Et univers, hvor menneskeheden er opdelt i enten skurke eller helte, en verden, hvor mænd er brave, ridderlige, maskuline, generøse, giver faste håndtryk og slår hinanden på skuldrene, og hvor kvinder er pyntede, elegante, overfladiske, pjankede, hjertensgode og feminine. Tanken er fristende: at Lili for at bevise, at hun er kvinde, med sine naive betragtninger, vilde overfladiskhed og reflekterede infantiliteter gør sig dummere end hun er. Hendes vigtigste måde at ”kvinde” sig på er dumhed.

Stærkest kommer denne ’gøren kvinde’ til udtryk, da Lili efter operationen skal overbevise sin – eller rettere Andreas’ – søster om sin eksistens og sit køn:

Gennem hele mit Væsen, gennem hele den Maade, jeg bevægede mig paa, gennem alt, hvad jeg sagde, gjorde jeg, hvad jeg kunde, for at bevise hende, at jeg var et andet Menneske end Andreas. / Han var klog og aandfuld, levende interesseret, han var et Menneske, der gravede i Dybden ... Jeg var ganske overfladisk ... og jeg var det med Vilje ... jeg vilde vise hende, at jeg var en helt anden, at jeg var Kvinde ... Jeg var

tankeløs, pjanket, pyntesyg og fornøjelsessyg, ja, jeg kan godt sige barnlig ... og nu kan jeg roligt tilstaa det, det var afgjort ikke altsammen Forstillelse ... Jeg var virkelig ubekymret, sorgløs, ulogisk og lune-fuld ... Jeg understregede det bare, førte mit Væsen et Stykke videre ud. (148-9)

Tekststedet er det eneste, hvor Lili reflekterer over sin kvindelighed som en i hvert fald delvis bevidst forestilling, måske endda forstillelse. Hun er her på nip-pet til at 'bekende', at hun også selv særdeles aktivt og reflekteret skaber sit køn i en fortløbende performans. Det er endvidere tankevækkende, at Lili insisterer på sorgløsheden og ubekymretheden som grundlæggende karaktertræk. Dette synes at stå i skærende kontrast til ikke bare de mange og ofte yderst smertefulde operationer, men også den stærke sociale angst, stigmatiseringen og ensomheden, der ifølge teksten kommer til at præge Lilis korte liv.

Det dobbelte offer

En årsag til bekendelsernes fragmenterede, ja, måske skizofrene form angiver Lili som konsekvens af hendes stadig tilbagevendende betoning af, at "Andreas" og "Lili" er to radikalt forskellige personer, der intet har med hinanden at skaffe:

Det fremgaar nok mest af sidste Del, at der er Dualitet – eller var. Det er først Andreas, der fortæller om sine Erindringer til Poul, mens Andreas havde Overtaget, hvorpaa Lili fortæller Erindringer til Poul fra den Tid, hvor hun begyndte at arbejde sig frem og fik hovedparten af Aktiverne i deres Fællesbo – og til sidst Eneindehaver. / Det fremgaar tydeligt af sidste Del, at det endogsaa er en absolut Livsbetingelse for Lili, at hun aandeligt intet har at skaffe med Andreas – og det store Mirakel, er at hun føler sig nyskabt – ren og jomfruelig og absolut ikke sjæleligt et Mandfolk, der er bleven til et Pigebarn!!« (citeret fra indledningen til *Fra Mand til Kvinde*).

Hvor Gretes forhold til såvel Andreas som Lili er harmonisk, er Andreas og Lilis forhold frem til operationen præget af stadig stigende antagonisme:

Grete følte sig som denne sorgløse og hjælpeløse Lilis Beskytter. Og Andreas følte det samme ... Medens Lili hadede ham, fordi han stod i Vejen for hende, elskede Andreas hende højere end sig selv. Det var hans Haab, at han maatte dø, for at Lili kunde vaagne til et nyt Liv, inden Livet havde naaet at skæmme deres fælles Legeme. (13)

Andreas' forvandling til Lili fremstilles som en uselvisk, ridderlig offerhandling, hvor manden frivilligt ofrer sit liv for kvinden, han deler legeme med. Andreas »selvmord« omgærdes teksten igennem med melodramatisk og sentimental patos, den »døde« mand er forudsætningen for Lilis fødsel. Og ikke kun for Lili. Også hustruen Gretes lykke har den uselviske Andreas stærkt blik for. En af bevægrundene til hans endelige beslutning om operationen, er hans ønske om at give Grete fri. For på en tidligere ferie har Gerda Wegener (kaldet Grete) forelsket sig i den italienske Fernando Porta (i bogen fremstillet som officeren Ridolfo Ferruzzi). I teksten tilskrives Andreas en helt afgørende rolle i Ridolfo og Gretes romance og senere ægteskabsindgåelse, efter at skilsmissen med den nu ikke længere juridisk eksisterende ægteemand er gennemført. Så Andreas ofrer sig i en dobbelt ridderlighed faktisk for både Grete og for Lilis kærlighedslykke og køn. Han done- rer bogstavelig talt sit legeme – og helt konkret sine mandlige kønsorganer (som teksten forbigår i tavshed, udover at forsikre, at Andreas i så henseende er fuldstændigt normal) for at redde to kvinders kvindelighed og eksistens. Også i den henseende reproducerer teksten et kønsstereotyp univers, hvor manden stærkt og chevaleresk ofrer sig for de svage kvinder.

Den dramatiske kronologi og det kronologiske drama

Som nævnt er teksten ikke opbygget som en kronologisk fremstilling af begivenheder. Derimod starter vi *in medias res* i en parisisk februar nat i 1930. Andreas har for ni måneder siden aflagt det løfte, at hvis han ikke har fundet en løsning

på sin smertefulde splittelse, vil han begå selvmord om præcis et år. Således er hans skæbne ved tekstens begyndelse en tikkende bombe, hvor han kun har tre måneder tilbage. Med mindre der altså sker et mirakel...

Miraklet, som straks efter indfinder sig, er den tyske læge, Professor Kreutz, som Andreas overtales til at opsøge dagen efter, efter mange ydmygende undersøgelser af andre læger. Kreutz er den magiske frelser, der med det samme forstår Andreas og indvilliger i at behandle ham. Andreas – og dermed også Lili – bliver således reddet af gonggongen, da alt håb syntes ude...

Teksten beskriver nøje den følgende periode: Andreas afrejse fra Paris, hans smertefulde togrejse til Berlin, hvor den indledende operation skal finde sted, forberedelserne til operationen og opholdet og samtalerne med vennerne, juristen og forfatteren, Poul Knudsen og hans hustru, i teksten kaldt Niels og Inger Hvide. Jo tættere læseren kommer tekstens afgørende spændingsmoment, afskæringen af Andreas kønsorganer, jo langsommere går fortællerrytmen. På effektiv vis udskyder memoierne tekstens peripeti, dens point of no return.

Netop natten før operationen indskyder teksten efter lange retarderinger et langt flash back, hvor Andreas' over ikke mindre end tre kapitler (Kapitel VII-IX) betror sig til Niels og Inger. Herved får også læseren historien om Andreas' barndom, opvækst, ægteskabet med Grete og Lilis stadigt hyppigere besøg. Først i kapitel X genoptages nutidshandlingen, hvis fortællerytme dog stadig er meget langsom, da det udpensles, hvordan Niels og Andreas må vente, hvordan operationen udskydes en dag, hvordan Andreas tager afsked med sine maskuline klædningsstykker et for et. Endelig i kapitel XI skildres operationen, der imidlertid udgør et tekstligt hul, da læseren ikke indvies i, hvad der foregår, mens Andreas er i narkose. Men da hovedpersonen under store smerter atter kommer til bevidsthed, omtales han stadig som "Andreas" og "han".

Den efterfølgende udvikling indvies læseren i først og fremmest gennem Gretes breve til Claude Lejeune, og her omtales Andreas i datid og personen som Lili. En af de afgørende »begivenheder« i Lilis tilsynekomst er den parisernegligé, Grete har med til det nye væsen. Den fremstår næsten som en dåbsskjorte i hendes nye identitet som kvinde. En pragtfuld pels fremstilles som endnu en vigtig

rekvisit i skabelsen af Lili. Klæder skaber som bekendt ikke kun folk, men også køn.

Tiden indgår imidlertid ikke kun som tekstligt virkemiddel. Ud over Andreas' beslutning om selvmord indenfor et år, er redningen af Lili også af andre grunde truet, nemlig af Andreas' alder. Uden at det ekspliciteres, er Andreas ved operationen ca. 48 år, og det fremstår som et problem, at hans krop ikke kan blive ved med at 'huse' Lili:

Og saa levede Lili og jeg vor Dobbelttilværelse videre ... vi havde mange glade Timer, og hverken de Indviede eller jeg selv saa andet i det end en behagelig Adspredelse, et Kunstnerlune – hverken mere eller mindre. Ligesaa lidt bekymrede vi os om den stedse mere fremtrædende Forskel mellem mig og det mystiske Pigebarn, og vi tænkte heller ikke over, at Linierne i mit Legeme langsomt var begyndt at forandre sig. (55)

Denne erkendelse kommer samtidig med, at Andreas får helbredsproblemer, anfald med næseblod, gådefulde smerter, tiltagende depressioner lige som hans væsen undergår forandringer. Det er for Andreas en klar forudsætning, at Lili kun kan eksistere som skøn, ung kvinde:

En Aften sagde jeg til Grete: – Egentlig kan jeg slet ikke forestille mig Tilværelsen uden Lili ... men den Dag, da hun ikke mere er ung og smuk, har hun jo ikke længere nogen Eksistensberettigelse. (55)

Kønsskifteoperationen eller med tekstens ord: Andreas selvmord som forudsætning for Lilis fødsel er således andet og mere end blot en bevægelse fra mand til kvinde. Operationen er også første led i en radikal foryngelsesproces. Den nyfødte Lili fremstår da også teksten igennem som klart yngre end sine tidligere jævnaldrende. Således har Claude Lejeunes frieri klare pædagogiske overtoner: "Nu er Du sund og rask, men samtidig er Du saa værgeløs. Du er jo en voksen Kvinde, og alligevel forekommer Du mig somme Tider som et Barn ... Du trænger til et

Menneske, der baade kan være Moder og Mand for Dig” (171). Og i forhold til Grete og hendes nye mand er Lili simpelthen en generation yngre jf. Gretes kærlighedserklæring:

(...) hun siger, at jeg ikke alene er hendes Søster, hun tænker ogsaa paa mig som sin store Datter. Jeg maa love hende snart efter hendes Bryllup med Ferruzzi at komme ned til dem – ogsaa han vil tage sig af mig og betragte mig som sin Datter ... Hvor lykkelig gør de Ord mig ikke! (163)

Fysiologisk understøttes Lilis ungdom ud fra kønskirtler, hun får implanteret jf. den tyske forstanderindes opmuntring før operationen:

– De har ogsaa kun Grund til at glæde Dem, lille Fru Lili, for de Kirtler, Professoren vil intransplantere paa Dem, vil give Dem en ny Livskraft og en ny Ungdom ... Den Kvinde, de stammer fra, er ikke mere end syv og tyve Aar gammel.

Lilis Stemme skælvede af Bevægelse:

– Er det sandt? ... er det virkelig sandt? ... Afhænger en Kvindes Alder udelukkende af hendes Kønskirtler? Er det virkelig det eneste, det kommer an paa? ... Er det sandt? (116)

Det endelige svar får Lili – og læseren – aldrig. Men der er ingen tvivl om, at ikke kun for Andreas’ skyld, men også for Lilis, indgår operationen i et kapløb med tiden. Den er absolut sidste udvej for såvel manden som kvinden i det fælles legeme. Og Professor Kreutz synes netop at vide dette, da hans indledende løfte til Andreas også rummer vitalisme og ungdom: ”– De skal komme til mig i Tyskland, og jeg haaber, at jeg kan give Dem et nyt Liv og en ny Ungdom” (17). Årstallet er som nævnt 1930.

Homofob skizofreni

Teksten og Andreas' store smertepunkt er homoseksualiteten. På dette felt kommer hans eneste aggressionsudladninger, og også stilistisk beskriver dette emne et brud på pasteluniversets massive harmoniseringer. Helt fra starten gør memoirene det klart, at Andreas og Grete er moralske og anstændige mennesker. Deres flytning til Paris fremstår som en frelse fra København, der – noget overraskende? – fremstilles som Sydens By:

For det meste havde de levet i Udlandet, særlig i Paris, og dette Liv ude blandt Fremmede havde maaske knyttet dem endnu nærmere sammen ... de var i al Fald blevet forskaanede for at leve i den Atmosfære af Overfladiskhed, Ansvarsløshed og Skilsmisser, der breder sig over København. (12)

Her bryder tekstens logik delvis sammen, for Lili bliver jo i løbet af teksten ikke blot »fraskilt« (ligesom Grete), men kaldes eksplicit for både ansvarsløs og overfladisk.

Tekstens helt store moralske dilemma er dog mistanken om Andreas' homoseksualitet, som besværges igen og igen. Alene fænomenets eksistens synes at udfordre såvel protagonistens projekt som hele tekstens kønsunivers, hvor mandige mænd begærer feminine kvinder. Andreas' mange traumatiske møder med uforstående læger kulminerer i en særligt smertefuld scene, hvor en læge direkte foreslår homoseksualiteten som mulighed:

Den ene af dem, som jeg ikke før havde haft at gøre med, tillod sig endda at antyde, at jeg vel i Grunden var – homoseksuel, en Antydning, der gjorde mig ganske ude af mig selv. Havde Grete ikke med en munter Latter reddet Situationen, var Naturen gaaet over Optugtelsen, og jeg var faret paa ham og havde grebet ham i Struben. (64)

Forslaget resulterer således i aggression (hvor 'naturen' påkaldes!), der kun afværges af hustruen som effektivt »bevis« mod påstanden.

Andreas' homofobi kommer videre til udtryk, da han i Berlin som led i sin behandling er tvunget til at konsultere den homoseksuelle sexolog, Magnus Hirschfeld – i teksten kaldet Hardenfeld – på hans berømte Institut for Seksualforskning. Her føler han sig alt andet end hjemme:

Hvad har jeg her at gøre? Han følte et moralsk Ubehag ved dette store Rum, som mere gjorde Indtryk af at være en Klub for seksuelt Abnorme: Kvinder, der saa ud som forklædte Mænd, og Mænd, om hvem man havde ondt ved at tro, at de virkelig var Mænd ... Den Maade, hvorpaa disse Mennesker underholdt sig med hinanden, deres Bevægelser, deres Stemmer, deres Paaklædning, alt bød ham inderligt imod... (36)

Teksten gør meget ud af at betone, at hovedpersonen – eller rettere: hovedpersonerne – ikke er pervers(e), men ultra-heteroseksuel(le). Andreas/Lili er ingenlunde afvigere, men en ganske normal heteroseksuel mand og en ganske normal heteroseksuel kvinde. Mest eksplicit kommer det til udtryk ved Niels og Andreas' mandeaften som modgift til besøget hos Hardenfeld, hvor Niels efter mange glas vin bringer det prekære emne på banen: ”– Skaal, Du! sagde Niels. Du er dog en underlig Fyr. Iaften opfører Du Dig som et rigtigt Mandfolk og i Morgen forlanger Du maaske, at jeg skal behandle Dig som Dame ...” (37). Denne Niels, som beskrives teksten igennem som en jysk guttermand (”et brilliant Stykke Mandfolk, denne Niels. Han var af ren nordisk Race” (p34)), kan Andreas med stærk patos forsikre om sin og Lilis absolutte normalitet:

– Jeg kan godt begribe, at Du har ondt ved at forstaa det, svarede Andreas og saa roligt paa sin Ven. Det har jeg ogsaa selv ... men jeg er ganske klar over, at der er to Væsener i mig, og at hver af dem har sit eget og – det forlanger jeg, at Du skal tro – fuldkomment sunde og normale Følelsesliv. (37).

Hermed er der langt op til Niels afgørende – pinlige – spørgsmål: ”– Sig mig ...

har Du aldrig... følt Dig tiltrukket af dit eget Køn ... Du forstaar, hvad jeg mener?" (37). Der er ingen tvivl om, at Niels bifalder Andreas' svar, som påkalder hans ære:

– Paa Ære, Niels, aldrig! ... Det har ikke i mindst Maade interesseret mig.

– Bravo, Andreas, det tænkte jeg nok ... Skaal igen, Du! (37-8).⁶

I sine tilbageskuende bekendelser til Niels og Inger, hvor Andreas omtaler sin mystiske feminiserende »udvikling«, der bl.a. kommer til udtryk som en besynderlig og ny trang til at give sig ind under for en stærkere vilje, en ny gådefuld ydmyghed, må homoseksualiteten atter besværges: "Naar jeg nu tænker tilbage paa denne mærkelige psykiske Udvikling, kan jeg roligt forsikre, at den ikke i mindste Maade var erotisk betonet" (57). Endnu engang forsikres det heteroseksuelle vennepar om, at selv om Andreas måske er på vej til at blive kvinde, er han i hvert fald ikke homoseksuel. Tværtimod er kroppen nærmest dobbelt heteroseksuel, da Andreas er en fuldt normal mand, og Lili næsten hyperbolt heteroseksualiseret og feminiseret.

Det mandlige blik

Kvindens Skønhed bliver til i Mandens Øje.

Karen Blixen: *Syv fantastiske Fortællinger*, 1968

Fra Mand til Kvinde fremmaner et idyllisk univers, en pastelverden med masser af penge, diskret luksus og elegance, trofaste venner og kære opofrende veninder. Kønsantropologien i denne verden betoner de radikale væsensforskelle mellem kvinder og mænd. Førstnævnte er smukke, elegante, uselviske og hyperfeminine, de er præget af underkastelsestrang og higer efter beskyttelse hos de mandige, stærke og stolte mænd, der omvendt intet højere mål synes at have i tilværelsen end at gøre livet behageligt for den udkårne, sårbare og udsatte kvinde.

Teksten fokuserer helt fra Lilis første fremtræden (der altså oprindeligt »kun« var »transvestitisk«) på hendes evne til narre såvel kvinder som mænd. Kvinderne er typisk nysgerrige og misundelige på Lili, mens mændene synes at falde for hende på stribe, sådan som veninden Elena forsikrer den lægelige autoritet, Professor Kreutz, ved det første møde, da denne spørger, om mændene interesserer sig for Lili:

– Ja, det kan De tro, Hr. Professor, svarede Elena ham leende, det er ligefrem utroligt, hvilken Tiltrækningskraft denne lille frække Person har paa vore mandlige Bekendte ... Jeg har været paa flere Karneva-
ler, hvor Lili drev sit Spil, og hvor hun tilsidst var som et Stykke jaget
Vildt. (18)

Efter operationen opregner teksten en mængde succeser, hvor Lili atter og atter »passerer« som kvinde. Hendes debut efter den indledende operation foregår ved en middag hos Niels og Inger i Berlin sammen med en dansk skuespillerinde. Den stadig svækkede Lili spiller her sprogukyndig pariserinde og er ifølge teksten fuldstændig troværdig. Hendes »forestilling« er således dobbelt: hun spiller »kvinde« og overbeviser selv en skuespillerinde, og hun spiller pariserinde og overbeviser således en dansker – selvom hun selv er dansker.⁷ Efter operationen opremser teksten en lang række scener, hvor anonyme folk antager Lili for at være en almindelig kvinde og sågar intetanende diskuterer »fænomenet«, Lili Elbe, med hende. Læseren kan tilsyneladende aldrig overbevises nok om troværdigheden af Lilis køn.

Én ting er at overbevise kvinderne, men Lilis sande eksistens afgøres af mændene. Det er deres begær, der giver hende liv, for Lili eksisterer først og fremmest som seksualobjekt. Det mandlige blik har en helt central rolle gennem hele teksten. En af drivkræfterne for Andreas' beslutning var de mandlige begærsblikke, han også uden kvindeklaeder bliver genstand for – fra danske tjenere i Paris til tilfældige forbigående, der i stadig stigende grad tror, han er en pige i herretøj.

Det afgørende 'kønnende' blik er dog Professor Kreutz'. Straks ved første møde i Paris forstår han Andreas' problemer; hans penetrerende blik ser straks gennem hans hud og direkte ind til 'kvinden' i ham – bogstavelig talt: hans tilstedeværende kvindelige kirtler. Dette første klarsyn bliver bekræftet under operationen i Dresden:

Hans stakkels, forpinte Legeme var blevet aabnet, og man havde konstateret, hvad ingen menneskelig Indbildningskraft havde troet muligt. I hans Indre havde man fundet et Par forkrøblede kvindelige Kønskirtler, der ikke havde været i Stand til at vokse og trives, fordi en gaadefuld Skæbne ogsaa havde givet ham andre, mandlige Kirtler. Det var hans Dobbeltvæsens Hemmelighed, som ingen Læge havde villet erkende, førend Professor Werner Kreutz allerede i Paris med en Seers Blik havde løst Gaaden ... den Gaade, hvis Løsning nu laa aaben for alle... (120)

Kreutz fremstilles således ikke kun som videnskabsmand, men nærmest også som troldmand ("Seer"), der med en særlig sans straks finder »kvinden« i Andreas, de forkrøblede kønskirtler, som fremstår som nøglen til hans identitet og køn og selve eksistensgrundlaget for Lili.

Apoteosen af lægen

Fra første færd indskrives Kreutz i en frelsersymbolik med religiøse overtoner. Natten før det første møde har Grete drømt om ham, og en spåkone har forudsagt hans komme. I en tilbagevendende drøm iscenesætter Andreas ham som en mægtig frelsende Genius, der redder Lili ud fra dødens greb med sine hvide mægtige vinger. Således dramatiseres kønsskifteoperationen som en kamp mellem mørke og lys, mellem det Onde og det Gode. Og Professor Kreutz er ikke blot messiansk frelser, men selveste Gud. Hans privatklinik er et patriarkalsk paradis: "Her i denne lille Stat i Staten herskede Mændene uindskrænket – med Professoren i Spidsen" (115).

Det forbliver imidlertid uklart, om det er Kreutz som læge eller som kønsvæsen, der vækker Lili til live. Hvert eneste møde mellem de to er stærkt dramatiseret, og Kreutz fremstilles teksten igennem som guddom og skaber. Da hun må vente på en ledig plads på hans eftertragtede Frauenklinik, der fremstilles som et paradis, føler hun sig tilintetgjort:

Et eneste Blik fra denne Mand havde ganske taget Magten fra hende ... Hun følte, at han var saa meget stærkere end hun selv, at han havde knust hele hendes Personlighed ... tilintetgjort hende med et eneste Blik. Hun forekom sig selv som en Skolepige, der er blevet kort affærdiget af en forgudet Lærer. Professorens Stemme lød endnu i hendes Øren. Hun følte en underlig Svaghed i alle sine Lemmer. Hun stod som i en Taage og fattede intet af, hvad der foregik omkring hende... Først senere ... længe efter, forstod hun, naar hun tænkte tilbage paa dette Øjeblik, hvad der var sket med hende. Det var første Gang, hendes Kvindehjerte havde skælvet foran en Herre og Hersker ... foran den Mand, hun havde kaaret til sin Beskytter ... og hun begreb, hvorfor hun straks havde underkastet sig ham og hans Vilje ... (108-9)

I en synkron bevægelse gør Kreutz altså Lili til på en gang kvinde og heteroseksuel, og de to bevægelser forekommer uløseligt forbundne.⁸

Snarere end operationen er det Kreutz' blik, der er den afgørende dynamo i produktionen af Lilis kvindelighed. Det afgørende for hende er, hvordan hun tager sig ud i hans øjne. Da hun tvivler, er hun sønderknust jf. Gretes optegnelser: "Lili har fuldstændig tabt Modet. Hun tror, at Professoren ikke ser andet i hende end Andreas, det vil sige en forklædt Mand. Hun bilder sig ind, at hun er saa hæslig og utiltalende, at ethvert normalt Menneske maa føle Uvilje mod hende" (109). Imidlertid lykkes det med tiden tilsyneladende for Kreutz via sit blik og sit køn at "indblæse" Lili kvindelighed skildret i et næsten Pygmalion-agtigt billedsprog:

Niels har sikkert fuldkommen Ret, naar han siger, at det, som Professoren har for med Lili, maa betragtes som en Art sjælelig Model-
lering, der skal gaa forud for den legemlige Omdannelse. Hidtil har
Lili været som en Klump Ler, som andre har arbejdet med, og som
Professoren selv, blot med en flygtig Berøring, allerede har givet Liv
... og Form ... men indtil nu, mener han, ligger Lilis Kvindelighed kun
paa Overfladen ... Den er endnu ikke helt ægte, fordi den ikke er
trængt i Dybden ... Med et eneste Blik har han i Gaar vakt hendes
Hjerte til Liv, et Liv, besjælet af alle kvindelige Instinkter ... (110)

Som bevis på Lilis sandt kvindelige væsen og dermed Kreutz' ultimative sejr
fremstår hendes allersidste ønske til lægen: ”– Sig mig, Hr. Professor, tror De,
jeg nu er stærk nok til den sidste Operation? Jeg vilde saa gerne kunne faa et lille
Barn” (179).

En transseksuel lægeroman

Lili Elbes memoirer betegnede jeg tidligere som indskrevet i en hyperfeminin tri-
vialgenre: romanbladet. Vi kan imidlertid præcisere genretilhørsforholdet. Me-
moirerne leger med en særlig undergenre af trivialromancen: nemlig lægeroma-
nen. *Fra Mand til Kvinde* er en særlig transseksuel udgave af *Kærlighed i hvidt* eller
Forelsket i Dr. Frank.

Den skjulte hovedperson igennem hele teksten er nemlig Professor Kreutz og
det er ham, Lili, påkalder i et brev om teksten til Poul Knudsen, kaldet Niels Hvide
i bogen: ”Den vidunderlige i Dresden hedder: Prof. Dr. Kurt Warnekros. Det staa-
r endogsaa skrevet med dobbelt W i mit hjerte – ja, endogsaa deri graveret!” (3).

Imidlertid fortæller teksten intet om den tyske professors følelser for sin dan-
ske patient. Noget tyder på, at Lili aldrig fik erklæret ham sin kærlighed. Da hun i
foråret 1931 mødte sin forlægger, den tyske forfatter Ernest Harthern, i bogen
omtalt som Niels Hoyer, begyndte hun at give hans datter, Ruth Hanna Harthern-
Thaning, timer i maleri. Denne Ruth skal imidlertid også benyttes som oversæt-
ter. Pigen fortæller selv i forordet til 1988-udgaven om Lilis forelskelse i lægen:

Frygteligt sørgeligt. Det var godt at, jeg allerede dengang så klart forstod, at man ikke kan sende sådanne breve. Hvad denne læge havde gjort med den operation var måske slet ikke så godt for dette ulykkelige menneske. Hun havde en evig kamp med sig selv. / Jeg skammede mig, troede hun, når jeg oversatte hendes kærlighedsbreve til ham fra dansk til tysk. I virkeligheden ændrede jeg dem til kun at være venlige takkebreve. Naturligvis måtte det være ubehageligt for lægen. Det blev ikke til mange breve.

Under alle omstændigheder blev Lili aldrig *Gift med Lægen*.

Noter

- ¹ Dette essay er en let redigeret udgave af en artikel med samme titel, publiceret i Katja Teilmann (red.): *Genrer på kryds og tværs* (2004).
- ² I 1952 blev en amerikansk soldat George Jorgensen kønsskifteopereret i København og fik enorm pressedækning i sin nye identitet som Christine Jorgensen. Begivenheden medførte fornyet interesse for den engelske oversættelse af Elbes memoirer, som var udkommet under titlen *Man Into Woman: An Authentic Record of a Change of Sex*. Bogen blev i 1953 genudgivet som paperback af Popular Library til en pris af 25 cent.
- ³ I sit banebrydende værk om »kønsballade«, *Gender trouble* (1990) anfører Judith Butler om kønnets performative karakter: "Gender ought not to be construed as a stable identity or locus of agency from which various acts follow; rather gender is an identity tenuously constituted in time, instituted in an exterior space through a stylized repetition of acts. The effect of gender is produced through the stylization of the body and, hence, must be understood as the mundane way in which bodily gestures, movements, and styles of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self" (140).
- ⁴ Under frieriet påkalder Lejeune endnu engang Lilis enorme femininitet som motivation for hendes attraktivitet: "Saa sagde han: Ofte tror jeg, at Naturen i et vidunderligt og gaadefuldt Lune har gemt alt, hvad der er mest kvindeligt paa Jorden, i din lille, følsomme Sjæl, der saa haardt trænger til Beskyttelse. Derfor vilde jeg saa gerne have Dig med mig?" (174).

5. Citeret fra Teit Ritzaus forord til 1988-udgaven af bogen (4). I modsætning til Ritzau, der vistnok med kritisk distance kalder bogens form »lidt eksalteret og kulørt« (3), mener jeg, at de triviallitterære effekter, de enkle følelser, den primitive opdeling af persongalleriet i gode og onde, den udbredte klichebrug og tekstens »parfumerede« og ultrafeminine form er uadskillelige fra dens »indhold«. Den feminine form er med andre ord dens væsentligste indhold, dens budskab, dens eksistensberettigelse og dens argument.
6. En anden moralsk opbyggelig scene er et besøg hos en berlinerlæge, som konkret oplever Andreas og Lili som to forskellige mennesker, mand og hustru – og overbevisende repræsentanter for hver sit køn jf. hans replik til Lili: ”De er jo Repræsentant for det svage Køn, medens Deres Mand, om jeg maa udtrykke mig som Læge, forekom mig at være Prototypen paa masculini generis” (97). Ikke overraskende glæder Lili sig over, at lægen uopfordret diagnosticerer Andreas som rigtig mand – og hende selv som rigtig kvinde: ”Kære Doktor, Lili havde rejst sig, hun lo højlydt og saa næsten overmodigt Lægen ind i Øjnene, De aner ikke, hvilken moralsk Støtte, De dér giver mig” (97). Denne læges oplevelse synes at udgøre den ideelle læserposition for teksten, en position, der betragter Andreas og Lili som to adskilte væsener af hhv. han- og hunkøn.
7. Pariseridentiteten fremstilles som en tredje national mulighed, en måde at undgå dualiteten dansk/fransk på. Andreas Sparre siger selv herom: ”Jeg er hverken dansk eller fransk, sagde han selv, afgjort ikke fransk, men jeg er Pariser, og er det ikke en Nationalitet, saa har jeg ingen” (27).
8. Judith Butler anvender begrebet »den heteroseksuelle matrice« om den mekanisme, hvorved et væsen ’kønnes’ gennem at begære et modsat kønnet væsen og vice versa.

Litteratur

Butler, Judith: *Gender Trouble*, New York 1990

Elbe, Lili: *Fra Mand til Kvinde. Lili Elbes Bekendelser*, Kbh. 1931

Elbe, Lili: *Fra mand til kvinde. Lili Elbes bekendelser*, Kbh. 1988 (med forord af Teit Ritzau)

Heitmann, Annegret: *Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik*, Frankfurt/Main 1994